

ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

ГТАХР 143507

ӘОЖ 336

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-286-293>

С.О. ЧИТАНОВА,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

М.Д. КАРИМОВА,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

Ә.Қ. ҚАЖМҰРАТОВА,³

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

А.А. РАМАЗАНОВ,⁴

э.ғ.д., профессор.

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық
қатынастар және әлем тілдері университеті.¹

Каспий қоғамдық университеті.²

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.³

Алматы технологиялық университеті⁴

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ РӨЛІ МЕН КРИТЕРИЙЛЕРІ

Андатпа

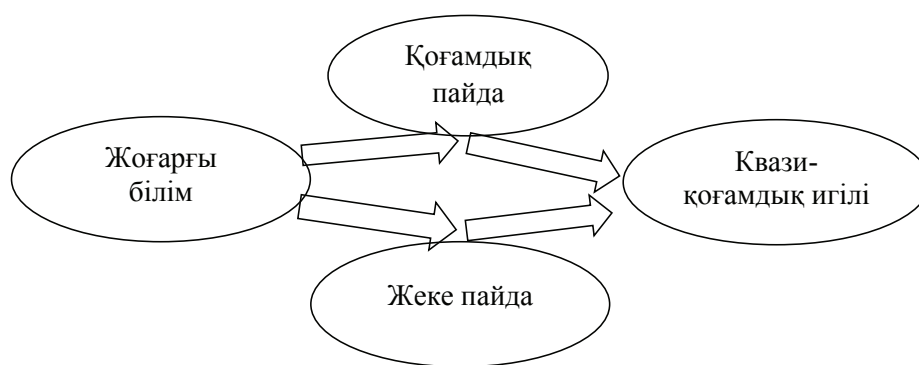
Бұл мақалада халықаралық тәжірибені ескере отырып, жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландыру процестері қарастырылады. Жоғары білім мазмұны теориялық тұрғыдан қарастырылады. Жоғары білімнің қоғамдық және жеке пайдасы оны квазимемлекеттік игілік ретінде анықтайды. Әлемдік тәжірибе жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландырудың айғағы. Әлем елдерінде мемлекет жоғары білімді толығымен немесе ішінара қаржыландырады. Адами капиталды анықтайтын фактор – жоғары білім. Жоғары білімге арналған мемлекеттік гранттар ваучер формасы болып табылады және «студенттің соңынан ақша түседі» қағидаты бойынша қолданылады. Бірақ қағидатты іске асырудың бір қазақстандықтардың ерекшелігі бар, ол талапкер таңдаған ЖОО-ға мемлекеттік білім беру грантын беруден тұрады. Сонымен бірге, мемлекеттік гранттар бағдарламасын және тұтастай алғанда білім беру жүйесін COVID 19-дан кейін «қайта жүктеу» қажеттілігін туғызатын әлеуметтік қатерлер мен үміткерлер, оның ішінде психологиялық, стресстік ауыртпалықтар анықталды. Білім беруде курсты академиялық білімді есте сақтаудан ойлау логикасына, кәсіби құзыреттілікке ие болуға және жоғары білімді мемлекеттік қаржыландыруға ауыстыру қажеттілігі негізделді. Қазақстандықтардың PISA, PIAAC, ICILS халықаралық салыстырмалы зерттеулеріне қатысуының салыстырмалы түрде төмен нәтижелері келтірілген. Қазақстандық жастардың білім деңгейінің салыстырмалы түрде төмен болуы жүйелі сипатқа ие. Жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландыру бірінші кезекте тұрмыс төмен және кедей отбасылардан шыққан орта мектеп түлектері үшін қажет.

Тірек сөздер: абитуриент, студент, мемлекеттік қаржыландыру, жоғары білім, университет, грант, тест, ваучер, табыс.

Мемлекеттік гранттар бағдарламасын іске асыру арқылы Қазақстандағы жоғары білімді мемлекеттік қаржылық қолдау жүзеге асырылады. Қазақстан білім беру қызметтерін білім беру гранттарын тағайындау бойынша жыл сайынғы конкурсты (Ұлттық бірыңғай тестілеу – (ҰБТ) өткізу арқылы қаржыландырады. Мемлекеттік білім гранттары талапкерлердің оқу шығындарын жабады.

Жоғары білім беруді қаржыландырудағы мемлекеттің рөлі туралы нақты пікір жоқ. Оны анықтау келесі мәселелердің жауаптарының анық еместігінен байқалады: жоғары білім, бұл жақсы ма, жоқ па, егер бұл жақсы болса, онда қоғамдық немесе жеке ме? Қойылған сұрақтарға жауап беру үшін, ең болмағанда, жоғары білімнің әлеуметтік және жеке пайдасы бар екенін мойындау керек. Әйтпесе, қойылған сұрақтардың дұрыс жауаптарына жақындау қиын.

Қойылған сұрақтарға жауап: жоғары білім берудің қоғамдық және жеке пайдалардың мазмұны оны квази-қоғамдық игілік ретінде анықтайды (сурет 1).

Сурет 1 – Жоғары білімнің экономикалық мазмұны

Әлемде мемлекеттер жоғары білімді дамытуға әр түрлі жолмен қатысады. Жоғары білімі 100% мемлекеттік болатын елдер аз болса да, бірақ бар. Мысалы, Швейцария, Мальта және т.б. Олардың экономикалық әлеуеті мен материалдық байлығы адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігі мен сапасын арттыру шығындарын өз мойнына алуға мүмкіндік береді. Басқа елдерде жоғары білім берудегі мемлекеттік шығындар төмен болғанымен, жалпы олар жоғары білімді дамытуға қатысады және мемлекеттік шығындарды көтереді. Жалпы, әлемде мемлекет жоғары білім беру шығындарын көтермейтін бірде-бір ел жоқ.

АҚШ-та жалпы шығындардың ішінде ең аз мемлекеттік шығындар үшінші білім беру деңгейіне бөлінеді (бестен екі) [1, б. 140]. Бірақ АҚШ-та экономиканың ауқымы әлемнің басқа елдерімен салыстыруға келмейді (Қытайдан басқа).

2020–2021 жылдары Қазақстанның мемлекеттік тапсырысында бакалавриат бойынша білім беру гранттарының басым бөлігі индустриялық-өнеркәсіптік даму саласындағы инженерлік кадрларды даярлауға бөлінеді. Ұлттық экономикада индустриялық-өнеркәсіптік даму саласы Қазақстанның индустриялық ел ретінде қалыптасуының ұзақ мерзімді басымдықтарын айқындайды. Мұнай мен газ, уран және металдар Қазақстанның индустриялық-өнеркәсіптік дамуының минералдық-шикізат базасы болып табылады. Сондықтан жоғары білім берудің мемлекеттік саясатының орталығында өнеркәсіп үшін инженерлік кадрларды даярлау түр (кесте 1).

Кесте 1 – 2020–2021 жылдарға арналған бакалавриаттың базалық мамандықтары бойынша Қазақстанның мемлекеттік білім беру тапсырысы [2]

Білім беру саласындағы жіктелуі	Грант саны
Педагогикалық ғылым	8 243
Өнер және гуманитарлық ғылымдар	1 615
Әлеуметтік ғылым, журналистика және ақпарат	867
Бизнес, басқару және құқық	979
Жаратылыстану ғылымдары, математика және статистика	4 088
Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	3 815
Инженерлік, өңдеуші және құрылыс салалары	14 681
Ауыл шаруашылығы және биоресурс	1 565
Ветеринария	825
Денсаулық сақтау	2 524
Қызметтер	2 200
Студенттерді «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!» жоба шеңберінде оқыту	5 116
Жоғары оқу орындарының дайындық бөлімдерінің тыңдаушыларын оқытуға	2 450

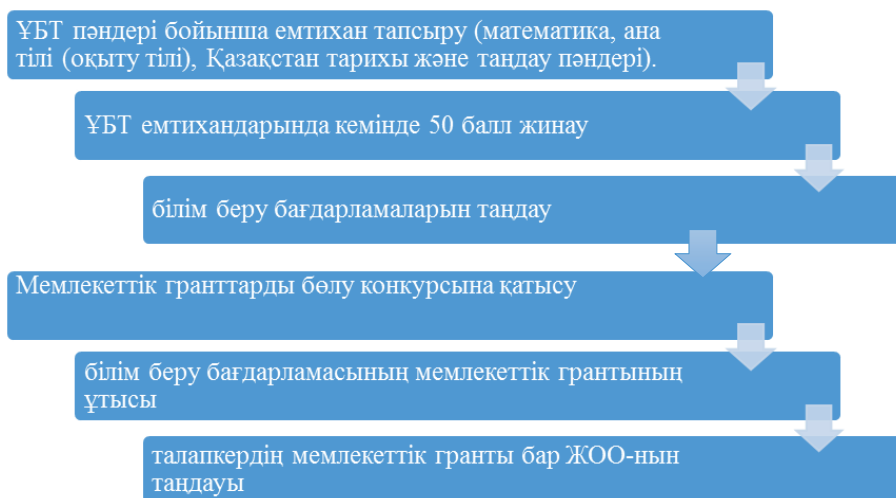
Мақсатты түрде Назарбаев Университеті, Қазақстан-Британ техникалық университеті, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Astana IT University, Мәскеу авиациялық институтының «Восход» филиалы студенттерін оқытуға мемлекеттік гранттар бөлінеді.

Бұдан басқа, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде Түрік Республикасынан, басқа да түркітілдес республикалардан келген студенттерді оқытуға, шетел азаматтарын халықаралық келісімдер бойынша, Моңғолия азаматтарын оқытуға мемлекеттік гранттар көзделеді.

Қазақстанда 2020 жылғы 21 маусым – 1 шілде аралығында ҰБТ өткізілді. ҰБТ-ға қатысуға 131 754 талапкер өтініш берді. Оның ішінде 111 113 өтініш – ағымдағы жылдың түлектерінен, бұл талапкерлердің жалпы санының 82%-ын құрайды. Сонымен, 2020 жылғы ҰБТ-ға өтініш бергендердің жалпы санынан талапкерлердің 92,1%-ы қатысты. Өткен жылғы көрсеткіш деңгейінде 82 154 талапкер өту балын жинады. Республика бойынша орташа балл 64,06 құрады, бұл 2019 жылдың орташа балынан айтарлықтай ерекшеленбейді (65,5 балл) [3]. 2020 жылғы ҰБТ қорытындысы бойынша 82 154 талапкер немесе олардың жалпы санының 62,4% мемлекеттік білім гранттарына үміткер болуға құқылы.

2020 жылы ҰБТ-да талапкерлердің қатысуының жоғары сандық көрсеткіштерін, талапкерлердің өту ұпайларын алуы байқалады. Сонымен бірге бұл жерде талапкерлердің сапалық көрсеткіші салыстырмалы түрде төмен болды. Талапкерлер жинаған орташа балл Қазақстан бойынша 64,06 балл немесе ең жоғары балдың 45,8% (140 балл) құрайды. Бұл дәстүрлі бағалау шкаласына шамамен «қанағаттанарлық» дегенге сәйкес келеді және талапкерлердің білімі мен дағдыларының салыстырмалы түрде төмен сапасын көрсетеді.

Халықаралық тәжірибеде жоғары білім беруге мемлекеттік гранттар бөлінуі Қазақстанда ваучерлік жүйе ретінде айқындалады. Мемлекеттік гранттар жоғары білімде ваучерлер түрінде болады, яғни «ақша студенттің соңынан ереді» қағидасымен. Алгоритм келесідей: студент грантты жеңіп алады, әрі қарай студент грантпен оқитын университетті таңдайды (сурет 2).

Сурет 2 – Қазақстанда жоғары білім алуға мемлекеттік гранттарды ваучерлік бөлу алгоритмі

Бірақ бұл жерде Қазақстанда бір шарт бар, грант университетке бекітіледі. Егер грант алушы студент болашақта басқа жоғары оқу орнына ауысқысы келсе, онда ол грантсыз ауыстырылады. Іс жүзінде грант студентке емес, ол таңдаған жоғары оқу орнына беріледі.

Гранттық орындардың болуы мамандықты таңдауға әсер етеді. Аз қамтылған және кедей отбасылар үшін бірінші кезекте мамандық емес, гранттық орындардың болуы маңызды. ҰБТ-ны тапсырғанға дейін орта мектеп түлектерінің көпшілігі мемлекеттік гранттар көп есептелетін мамандықпен анықталады. Көбінесе түлектер оларды болашаққа экстраполяциялап, гранттарды бөлудің өткен статистикасына, білім беру саласындағы мемлекеттік саясатқа мән аударады. Ал, оқу уақыты аяқталғаннан кейін студент таңдаған мамандығына көңілі қалуы мүмкін.

Жалпы, әлемдік тенденция мынадай: ауқатты отбасылардың балалары мемлекеттік гранттарды басшылыққа алмайды. Белгілі бір себептермен олар үшін мемлекеттік бюджетке сенім арту әдетке айналған жоқ. Бізде Қазақстанда бай және аса бай адамдар деңгейі бар (олигархтар осылай аталады). Олардың көпшілігінің балалары шетелде білім алуға бел буады. Олардың ата-аналары шетелдік білімге қаражат салуға бел буып, мемлекеттік гранттарға сенбейді.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ әлеуметтанулық зерттеулер және әлеуметтік инженерия орталығы өткізген әлеуметтанулық сауалнама респонденттерінің сұхбаттары келесідей: тым болмаса біздің қызымыз жоғары білім алуы керек. Жолдасым екеуміз жоғары білім алдық. Мен сапалы білім алу өте маңызды деп санаймын. Біздің қызымыз жеке мектепте оқиды және оның белгілі бір білімі бар, сонымен қатар оның тілді білетіндігін ескере отырып, біз оның шетелдік университетке түсуін жоспарлап отырмыз. ...Ол Сеул ұлттық университетіне медицина саласына оқуға түскісі келеді. Біздің ойымызша, бұл мамандық сұранысқа ие және жұмысқа орналасуда ерекше проблемалар болмайды. Біз 15 000 долларға дейін үлкен ақша төлеуге дайынбыз. Біз қызымызды аспирантураның соңына дейін қолдаймыз (сұхбат № 10) [4, б. 112]. Мұндай сұхбат берушілер жеткілікті көп. Тек доллардағы сомалар әртүрлі, 30 000 \$ бар. Шетелдік ЖОО-ға түсуді жоспарлап отырмыз. Басында оқу еліне қатысты кейбір келіспеушіліктер болды. Енді түпкілікті шешім қабылдадық. Ұлым London School of Economics-ке «Экономика және бизнес» мамандығы бойынша түседі. Ол еңбек нарығында бәсекеге қабілетті бола алады және қаржылық әл-ауқатқа қол жеткізе алады. Біз үшін ең бастысы, ұлымыздың оқу құнына қарамастан, беделді университетте сапалы білім алуы. Баланы оқыту үшін 30 000 \$-ға дейін көп ақша төлеуге дайынбыз (№ 2 сұхбат) [4, б. 113]. Көбінесе балалардың өздері шетелдік университетке түсу және болашақ мамандықты таңдау туралы шешім қабылдайды. Ұлым «Медицина» мамандығы бойынша Capital University of Medical Sciences-те оқитын болады. Жоғары білім алу мансап жасауға және басқалардың құрметіне ие болуға мүмкіндік береді. Университетті таңдау кезінде біз университет рейтингіне және сапалы білім алу мүмкіндігіне ерекше назар аударамыз. Ұлымыз өз бетінше шешім қабылдады деп айтуымызға болады (№ 35 сұхбат) [4, б. 113]. Мұнда этикаға байланысты әлеуметтік сауалнамаға жауап берушілердің есімдері берілмеген. Олардың барлық арманының орындалды деп үміттенеміз.

Социологиялық сауалнама респонденттерімен сұхбаттасу кезінде екінші тенденция Қазақстан Республикасындағы үй шаруашылықтарының өкілдері арасында айқын байқалады. Жеңілдігі жоқ отбасылардың өкілдері балаларына жоғары білім алуға деген прагматикалық және «күнделікті» қатынастарымен сипатталады. Олардың шетелдік білім алуы күн тәртібінде жоқ. Негізінен, жеңілдіктері жоқ отбасылардың өкілдері балаларға арналған жоғары білімді таңдау кезінде тек отандық жоғары оқу орындарымен шектеледі. Олар мемлекеттік білім гранттарын алуға үміттенеді. Біздің ұл машинист болады. Біздің облыста машинистер жақсы ақша табады және осы кәсіпте жұмыс табу қиын емес. Сонымен қатар, бұл ұл бала үшін ең қолайлы жұмыс... Туыстарымыз бізге бұл кәсіпті ұсынды, біз олармен келісеміз. Ол біздің ұл үшін ең қолайлы нұсқа деп санаймыз. Ол жақсы ақша тауып, жұмыс таба алады. Ол М. Тынышпаев атындағы Қазақ көлік және коммуникация академиясына, «Теміржолшы» мамандығына түсіп, оқығысы келеді» (сұхбат № 110) [4, б. 114]. Біздің қызымыз нақты медицина саласында оқығысы келеді. Енді біз Қазақ ұлттық медициналық университетін (Алматы) және Астана медициналық университетін қарастырамыз. Біз ҚазҰМУ-ға бейімбіз (Алматы), өйткені туыстарымыз, сондай-ақ достарымыздың балалары да Алматы қаласында тұрады, оқиды. Жалпы, туыстарымызда ҚазҰМУ-ға түсуге кеңес береді (сұхбат № 103) [4, б. 114].

Көріп отырғаныңыздай, үй шаруашылықтарының мамандық таңдаудағы басым көзқарасы көбінесе материалдық жағдай мен әл-ауқатқа, әлеуметтік пайдаға байланысты. Университеттің материалдық жағдайына қарай таңдауы «Зияткерлік меншік экономикасы» монографиясында егжей-тегжейлі сипатталған білім берудің стратификациясының мысалы болып табылады. «Зияткерлік меншік экономикасы» монографиясында қазақстандық қоғамның әлеуметтік-экономикалық стратификациясы байлық пен меншікті бөліп қана қоймай, білім берумен де қалыптасады. Яғни, білім стратификацияланады және қазақстандық қоғамның әлеуметтік теңсіздігін тудырады. Білім беруде әртүрлі деңгейлер қалыптасады, беделді және беделді емес университеттер, беделді және беделді емес мамандықтар қалыптасты. Жоғары оқу орындарында

білім берудің беделі мен құндылығы оқшауланады, әлеуметтік стандарттар мен мәртебе, мінез-құлық нормалары, өзінің табыс өлшемдері жасалады [5, б. 138].

Жоғары білім беру үшін мемлекеттік гранттар бөлудің қазақстандық жүйесіне белгілі бір түзетулер енгізу қажет. Жоғары білім беру үшін мемлекеттік гранттарды бөлу критерийлеріне жыл сайынғы ҰБТ-да жинаған балдар жатады. Бірақ оларға талапкерлердің материалдық жағдайы (отбасының табысы) кіруі керек. Бір қарағанда, бұл теңдік пен объективтілік қағидаттарына қайшы келеді. Әрине, бұл солай. Бірақ егер мемлекеттік гранттарды бөлу механизмін тереңірек және кеңірек қарастыратын болсақ, онда бірқатар күмән туындайды.

Біріншіден, жыл сайынғы ҰБТ-да алынған жоғары балл үміткерлердің жоғары білімі деп априори болып саналады. Бірақ солай ма? Үміткерлер тек бес пәннен тест тапсырады. Тесттер аналитикалық ойлау емес, пән мазмұнын есте сақтау мен жинаудың механикалық түріне айналады. Осыған байланысты «Біз білім беру саласында қай бағытта жүреміз?» деген түбегейлі сұрақ туындайды.

Бұл идея студенттердің білім жетістіктерін бағалаудың халықаралық бағдарламаларының әдістемесін қарастыру кезінде күшейтіледі. Соңғы рет, 2018 жылы біздің балалар PISA-ға (Халықаралық студенттерді бағалау бағдарламасы) қатысты. Оған 78 мемлекет қатысқан болатын. PISA бағдарламасына сәйкес оқу білімін (Қазақстан 70 орынға ие), математикалық сауаттылық (54 орын) және жаратылыстану ғылымдары бойынша білімі (69 орын) қарастырылады. Бұл жоғарыдағы көрсеткіштер Катар, Сауд Арабиясы, Молдова немесе Мексикаға қарағанда төмен. Нәтижесінде, 15 жасар қазақстандық ЭЫДҰ елдерінің орташа құрдастарынан екі жылға артта қалған болды. Нұр-Сұлтан мен ауыл мектеп оқушылары арасындағы айырмашылық үш жыл. Егер Назарбаев Зияткерлік мектебін жеке білім беру жүйесі ретінде қарастырылса, осы мектеп оқушыларының нәтижелері барлық санаттар бойынша үздік бестікке енеді, Қазақстандағы ең таңдаулы, оқу жағдайлары жақсы балалар, орташа эстондықтардан, канадалықтардан және қытайлықтардан ұтылады. Ал НЗМ студенттері тіпті Қазақстандағы барлық мектеп оқушыларының 1%-ын құрай алмайды [6].

Зерттеулер сонымен қатар әртүрлі салалардағы білім сапасы арасындағы алшақтықты көрсетеді. Мысалы, математика, жаратылыстану, оқу аймақтары арасында.

PIAAC халықаралық салыстырмалы зерттеуі XXI ғасырдағы табысты жұмыс пен өмір сүру дағдыларын бағалайды:

- ◆ оқу сауаттылығы (ақпаратты оқып, талдай білу);
- ◆ математикалық сауаттылық (сатып алуды/шығындарды санау және жоспарлау мүмкіндігі);
- ◆ ақпараттық сауаттылық (компьютерді пайдалану).

2018 жылы барлығы 38 мемлекет қатысты. Бұл зерттеуге жауап берушілер 16 жастан 65 жасқа дейінгі адамдар болды. Барлығы жеті мыңнан астам қазақстандық сұхбаттасты. Сауалнама бойынша біз 32-ші орындамыз. ЭЫДҰ нәтижелерді ресми түрде рейтингіге қоймайды, бірақ мәліметтерге қарап, біз көпшіліктен артта қалғанымыз белгілі болады. Нәтижелерді бөлімдер бойынша қарасаңыз, қазақстандықтар ешбір бөлімде ілгерілемегені және басқа елдердің өкілдерінен едәуір артта қалғандығы белгілі болады. Бұл зерттеу сонымен қатар білім деңгейіне негізделген дағдылардың төмен деңгейлерін көрсетті. Мысалы, біздің студенттер әлемдегі өз құрдастарынан қалыс қалған жоқ, бірақ жоғары білімді адамдар басқа елдерден келген адамдардан артта қалып отыр. Яғни, мысалы, Қазақстанда магистр дәрежесін алу біліктілік деңгейін көтеруге аударылмайды, демек, университеттер нашар және аз сабақ береді [6].

ICILS халықаралық салыстырмалы зерттеуі мыналарды тексереді:

- ◆ сегізінші сынып оқушыларының компьютерлік сауаттылығы;
- ◆ сегізінші сынып оқушыларының ақпараттық сауаттылығы.

Зерттеу барысында студенттер төрт дағды деңгейіне жіктелді, мұнда бірінші деңгей компьютердің қарапайым дағдылары, ал төртіншісі – бірнеше қосымшалардың көмегімен ақпаратпен жұмыс жасау және деректерді талдау мүмкіндігі. 2018 жылы жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде Қазақстан 14 қатысушының ішінде 14-орынға ие болды. Тіпті ең жақсы қазақстандық студенттер Даниядан келген орташа студенттен төмен нәтиже көрсетті. Мысалы, екінші деңгейлік тапсырма болды, мұнда студенттер екі нұсқа ішінен қауіпсіз пароль таңдауы керек болатын. Өкінішке орай, бұл сұраққа біздің студенттердің тек 27%-ы ғана дұрыс жауап берді. Сұрақ қарапайым және тіпті интуитивті. Басқа елдерде көрсеткіштер келесідей: Финляндия – 78%, Дания – 77%, Люксембург – 74%. Біз тіпті Уругвай мен Чили сияқты

елдерден артта қалып отырмыз – әрқайсысы 56%-дан. Барлық басқа тапсырмалар бойынша да осындай сурет көрінді [6].

Екіншіден, ҰБТ – бұл психологиялық емтихан. Жүздеген сұрақтарды, сынақ тестілерін есте сақтау, пәндер бойынша «бату». Бұл жоғары сынып оқушылары үшін көптеген стресстер мен жүйкелік бұзылыстарға себепші болады. Бұрынғы үміткерлердің пікірлеріне құлақ салсақ. Мен ата-анамды тыңдап (өйткені мен оларды дана етіп, баласына тек бақыт тілеймін деп шештім), физиканы таңдауға шешім қабылдаған күнді қарғаймын (АР – көп мемлекеттік гранттар күтілуде). Ол 2009 жылы ҰБТ тапсырып, 94 балл жинадым (74-ін қазақша). Сөйтіп, «Құрылыс» (Ғимараттар мен құрылыстарды есептеу және жобалау) мамандығы бойынша грант түстім. Бірінші жартыжылдықта мен емтиханнан өте алмай, жазғы семестрге қалып қалдым. 2-ші курста мен университетке қалаған кезімде келетін болдым, курстық жұмыстар қорғау күніне бірнеше күн қалғанда жасалынатын болды. Үшінші және төртінші курстарда да солай болды. Материалдарға, құрылыс конструкцияларына және басқа да қажет емес заттармен 4 жыл бойы қиналып өттім. Ата-аналармен үнемі болатын жанжалдар орын алып (өйткені олар КІНӘЛІ!), өзімді пайдасыз сезіндім. Өлуге деген құштарлығы бар депрессиялық истеричкаға айналдым. Бір қуаныштысы – мен университет үшін дизайнмен ақысыз айналысамын. Жалпы айтарым: ҰБТ, ұпай, білімнің еш керегі жоқ, тек өзіңе ұнайтын нәрсемен айналыс, ешкімді тыңдама [7]. Осы әсерлерімен Камилла Үмбетова бөлісті. Мен 2005 жылы ҰБТ-ны қалай тапсырғаным есімде. 98 ұпай жинағаным, қатты ренжіп, тіпті ата-анамның үмітін ақтамадым деп те жыладым. Төменгі қабатта 38 ұпай жинаған қыз жылап тұрды. Әкем мені ҚазККА-ға жібергісі келгені есімде, ал мен Нархозға барғым келді, өйткені онда қыздар әдемі. Соңында жолым болып, «Менеджмент» мамандығы бойынша, грантшылардың ең төменгі сатысына ілесіп, Нархозға оқуға грантпен түстім [7], – деп өз тарихымен бөлісті Бекзат Садықов.

Үшіншіден, мектептерде соңғы оқу жылы ҰБТ тапсыруға арналған тестілерді жаттаудың азапты кезеңіне ауысатыны жасырын емес. Мектептің, содан кейін ауданның, қаланың рейтингі ҰБТ нәтижесімен байланысты. Көптеген ата-аналар мектеп таңдау кезінде ең алдымен түлектердің ҰБТ тапсыру рейтингін сұрайды.

Осыған байланысты жоғары білімді мемлекеттік қаржыландыруды ең алдымен аз қамтылған және кедей отбасылардан шыққан орта мектеп түлектеріне берген жөн. Бұған тіпті жоғары оқу орындары мен білім беру басшыларының пікірлері дәлел бола алады. Мысалы, Асылбек Қожахметов Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің үшінші отырысында табысы жоғары отбасылардан шыққан балаларға мемлекеттік гранттар беруге тыйым салуды ұсынды. Оның айтуынша, мемлекеттік гранттарды бөлу кезінде үлгерімді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық факторларды да ескеру қажет. Табысы жоғары отбасылардың талапкерлер грант алмауы тиіс. 50 балл жинаған кезде отбасының табысы төмен барлық талапкерлерге гранттар берілуі керек. Осы жылдан бастап Үкімет (Ұлыбритания – шамамен.) Кембридж және Оксфорд университеттеріне кедей отбасылардан шыққан балалардың кемінде 7%-ын алуды тапсырды. Әлеуметтік лифт жұмыс істеуі үшін біз бұл мемлекеттік гранттарды табысы төмен адамдарға қайта беруіміз керек [8].

Біз жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландыру кедей отбасылардың балаларына бағытталынып, кедей отбасыларға бет бұруымыз керек. Оларда – біздің қоғамымыздың үлкен бөлігі. Covid-19-дың әлеуметтік-экономикалық салдары кедей отбасыларының әл-ауқаты нашарлатуда. Қоғамның әлеуметтік әл-ауқаты көбінесе кедей отбасы балаларының жоғары білімге қол жетімділігімен анықталады. Осыған байланысты, бірінші кезекте мемлекет кедей отбасы балаларының жоғары білім алу арманын жүзеге асыруға мүмкіндік беруі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 База данных ЮНЕСКО / Разработка стратегических направлений реформирования образования Республики Казахстан на 2015–2020 гг. – Астана, 2014.

2 Приложение 1 к приказу министра образования и науки Республики Казахстан от 18 мая 2020 г. № 210. Государственный образовательный заказ на подготовку кадров с высшим образованием на 2020–2021 учебный год в разрезе групп образовательных программ: //http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020661.

3 В Казахстане завершилось ЕНТ–2020: /https://theworldnews.net/kz-news/v-kazakhstane-zavershilos-ent-2020.

4 Дискусии об образовании. Опыт социологических исследований: колл. монография / Г.С. Абдирайымова, Д.К. Бурханова, А.В. Веревкин, Г.А. Кенжакимова, С.С. Серикжанова, Н.Д. Сейдаханова, А.А. Мырзабекова / под науч. ред. Г.С. Абдирайымовой. – Алматы: Казак университет, 2018. – 222 с.

5 Экономика интеллектуальной собственности / под науч. ред. А. Рамазанова. – Алматы: Издательский дом «Альманах», 2019. – 315 с.

6 Мы будто перекрываем какие-то дыры и пробелы. Главные события в системе образования в 2019 году: //https://informburo.kz/stati/my-budto-perekryvaem-kakie-to-dyry-i-probely-glavnye-sobytiya-v-sisteme-obrazovaniya-v-2019-godu.html.

7 Как пережить ЕНТ?: / https://www.ktk.kz/ru/blog/article/2017/05/16/78349/.

8 Запретить выдавать госгранты детям из богатых семей предложили в Казахстане: / https://www.zakon.kz/5024485-zapretit-vydavat-gosgranty-detyam-iz.html.

ӘДЕБИЕТТЕР ТИЗИМІ

1 Baza dannykh YuNESKO / Razrabotka strategicheskikh napravlenii reformirovaniya obrazovaniya Respubliki Kazakhstan na 2015–2020 gg. – Astana, 2014.

2 Prilozhenie 1 k prikazu ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 18 maya 2020 g. № 210. Gosudarstvennyi obrazovatel'nyi zakaz na podgotovku kadrov s vysshim obrazovaniem na 2020–2021 uchebnyi god v razreze grupp obrazovatel'nykh programm: //http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020661.

3 V Kazakhstane zavershilos' ENT–2020: /https://theworldnews.net/kz-news/v-kazakhstane-zavershilos-ent-2020.

4 Diskussii ob obrazovanii. Opyt sotsiologicheskikh issledovani: koll. monografiya / G.S. Abdiraiymova, D.K. Burkhanova, A.V. Verevkin, G.A. Kenzhakimova, S.S. Serikzhanova, N.D. Seidakhanova, A.A. Myrzabekova / pod nauch. red. G.S. Abdiraiymovoi. – Almaty: Kazak universitet, 2018. – 222 s.

5 Ekonomika intellektual'noi sobstvennosti / pod nauch. red. A. Ramazanova. – Almaty: Izdatel'skii dom «Al'manakh», 2019. – 315 s.

6 Мы будто перекрываем какие-то дыры и пробелы. Главные события в системе образования в 2019 году: //https://informburo.kz/stati/my-budto-perekryvaem-kakie-to-dyry-i-probely-glavnye-sobytiya-v-sisteme-obrazovaniya-v-2019-godu.html.

7 Как пережить ЕНТ?: / https://www.ktk.kz/ru/blog/article/2017/05/16/78349/.

8 Zapretit' vydavat' gosgranty detyam iz bogatykh semei predlozhili v Kazakhstane: / https://www.zakon.kz/5024485-zapretit-vydavat-gosgranty-detyam-iz.html.

С.О. ЧИТАНОВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

М.Д. КАРИМОВА,²

PhD, ассоциированный профессор.

А.К. КАЖМУРАТОВА,³

к.э.н., ассоциированный профессор.

А.А. РАМАЗАНОВ,⁴

д.э.н., профессор.

Казахский университет международных отношений и
мировых языков имени Абылай-хана.¹

Каспийский общественный университет.²

Казахский национальный университет им. аль-Фараби.³

Алматинский технологический университет⁴

РОЛЬ И КРИТЕРИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются процессы государственного финансирования высшего образования с учетом международного опыта. Теоретически рассматривается содержание высшего образования. Общественные и личные выгоды в высшем образовании определяют его как квазиобщественное благо. Мировая практика свидетельствует о государственном финансировании высшего образования. В странах мира государство пол-

ностью или частично финансирует высшее образование. Определяющим фактором человеческого капитала является высшее образование. Государственные гранты на высшее образование являются формами ваучеров и применяются по принципу «деньги следуют за студентом». Но есть казахстанская особенность реализации принципа, заключающегося в предоставлении государственного образовательного гранта вузу, выбранному абитуриентом. При этом выявлены социальные риски и нагрузки на абитуриентов, в том числе психологические, стрессовые, вызывающие необходимость «перезагрузки» Программы выделения государственных грантов и в целом системы образования после COVID–19. В образовании обосновывается необходимость смены курса с заучивания академических знаний на логику мышления, приобретения профессиональных компетенций. Приведены относительно низкие результаты участия казахстанцев в международных сопоставительных исследованиях PISA, PIAAC, ICILS. Относительно низкий уровень образования казахстанской молодежи имеет системный характер. Государственное финансирование высшего образования в первую очередь желательно предназначать для выпускников средних школ из малообеспеченных и бедных семей.

Ключевые слова: абитуриент, студент, государственное финансирование, высшее образование, университет, грант, тест, ваучер, доход.

S.O. CHITANOVA,¹

c.e.s., associate professor.

M.D. KARIMOVA,²

PhD, associate professor.

A.K. KAZHMURATOVA,³

c.e.s., associate professor.

A.A. RAMAZANOV,⁴

d.e.s., professor.

Kazakh University of International Relations
and World Languages named after Abylay Khan.¹

Kaspi Public University.²

Al-Farabi Kazakh National University.³

Almaty Technological University⁴

THE ROLE AND CRITERIA OF PUBLIC FINANCING OF HIGHER EDUCATION

Abstract

This article considers the process of public funding of higher education with the account of international experience. Theoretically, the content of higher education is considered. Public and personal benefits in higher education determine it as a quasipublic good. World practice testifies to state financing of higher education. In the countries of the world, the state fully or partially finances higher education. The determining factor in human capital is higher education. State grants for higher education are in the form of vouchers and are applied on the principle of "money followed by the student." But there is a peculiarity of the implementation of the principle, which consists in securing the state educational grant to the institution of higher education chosen by the enrollee. At the same time, social risks and burdens including psychological, stressful on enrollee were identified that necessitate a "reset" of the State Grants Program and the education system as a whole after COVID 19. In education, the necessity of changing the course from memorizing academic knowledge to the logic of thinking, acquiring professional competencies. Relatively low results of participation of Kazakhstanis in international comparative studies PISA, PIAAC, ICILS are presented. The relatively low level of education of Kazakhstani youth is systemic in nature. State funding of higher education is primarily desirable for secondary school graduates from low-income families.

Key words: applicant, student, government funding, higher education, university, grant, test, voucher, income.